

HJULBÄCK

Siljansnäs socken

Leksands kulturmiljöprogram

Författare

Kristoffer Ärnback

Antagen av samhällsbyggnadsutskottet 2021-05-27

LEKSANDS
KOMMUN

LÄNSSTYRELSEN
DALARNAS LÄN

**Dalarnas
museum**

HJULBÄCK

Siljansnäs socken

Leksands kulturmiljöprogram

Författare

Kristoffer Ärnback

Redaktion

Lars Jönses och Kristoffer Ärnback

Omslag: Gränd och utblick mot Österviken. Vy mellan två kringbyggda gårdar i Norra Hjulbäck. Hjulbäck 82:1 och Hjulbäck 53:1.

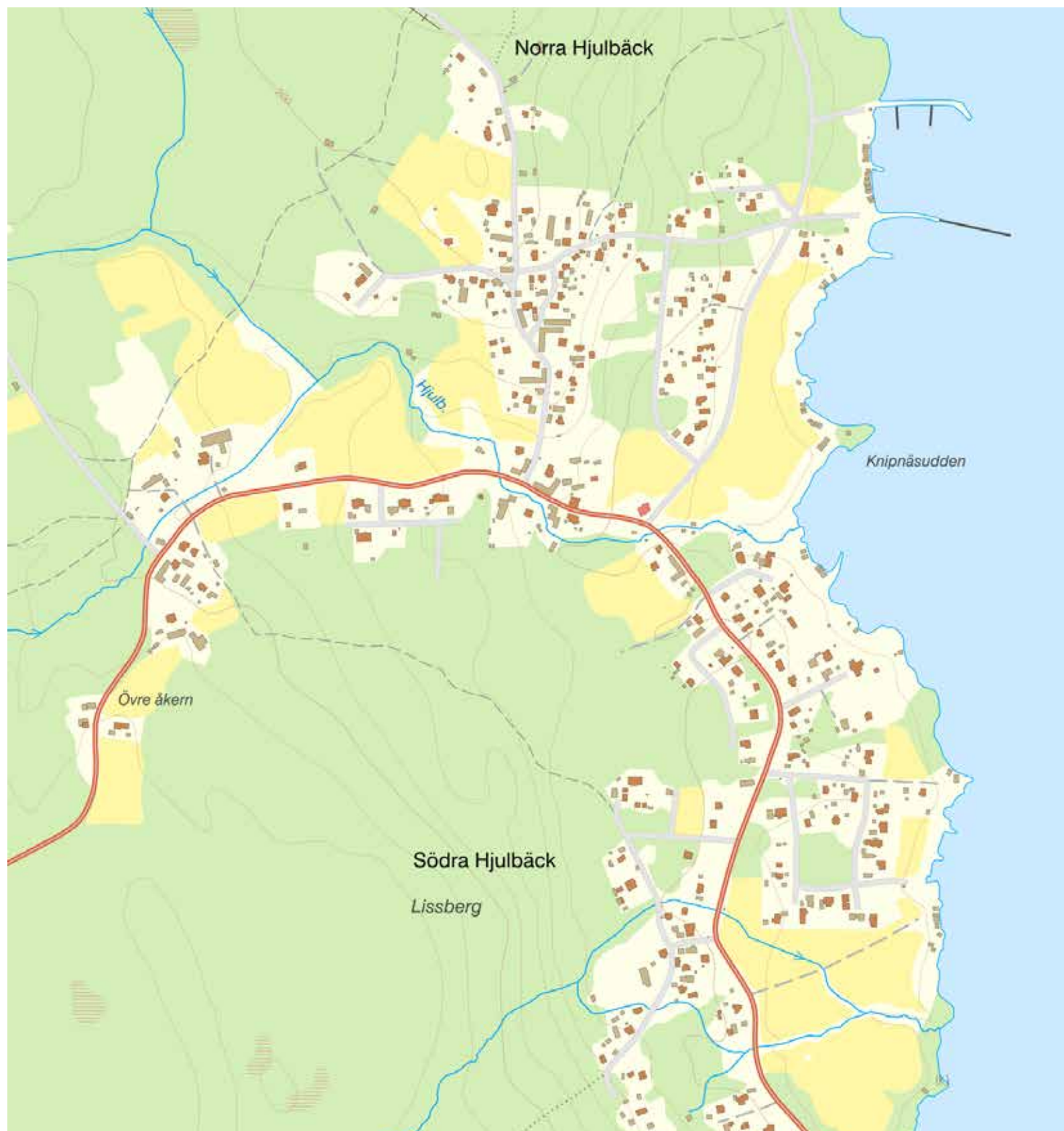
Fotografier och illustrationer: Om inget annat anges, Kristoffer Ärnäck, Dalarnas museum. Om inget annat anges härstammar rapportens kartor från Lantmäteriets tjänster *Historiska kartor* samt *Kartor, flygbilder och ortnamn*. Kartorna används i rapporten under Dalarnas museums avtalsnummer: ©Lantmäteriet 12014/00618

© Dalarnas museum 2021

ISSN:

Innehåll

Beskrivning	7
Historik	7
Norra Hjulbäck	7
Södra Hjulbäck	7
Förtätningar och komplementbebyggelse	10
Sommarnöjen längs Östervikens strand	10
Värden	12
Var varsam med	16
Värdekarta	21
Vad är ett kulturmiljöprogram?	22

Hjulbäck är uppdelat i två byklungor på vardera sida om Lissberg invid Östervikens strand. Området mellan byklungorna är bebyggt med småhus från 1900-talet.

BESKRIVNING

Hjulbäck består i huvudsak av äldre två byklungor som byggts ihop, förtätats och utökats med komplementbebyggelse och fritidshus under 1900-talet. Byn är belägen invid Östervikens västra strand, norr om Fornby och öster om Mon. Hjulbäck ligger i Leksands kommun och Siljansnäs socken, varav den senare bildades 1875 och innefattar ett område motsvarande före detta Näsbygge fjärding i Leksands socken. Samtidigt som socknen bildades Siljansnäs landskommun, till vilken Hjulbäck hörde fram till dess att landskommunen uppgick i Leksands kommun 1974.

Historik

Hjulbäck nämns första gången 1325. Byn var känd för sin svarvning, framför allt av spinnrockar. Vid bäcken utnyttjades vattenkraften i särskilda svarvstugor och svarvare nämns i en handling från 1696. Vid storskiftet omkring 1820 fanns sju svarvstugor vid bäcken.

Norra Hjulbäck

Den norra byklungan är belägen på en höjd i odlingslandskapet. Främst i väster finns fortfarande större sammanhängande avsnitt av odlingsmarker. Mot öster, mellan byklungan och Österviken, finns ett nyetablerat område med villabebyggelse samt öppet odlingslandskap närmast Österviken. Det enkla bygatusystemet sprider sig från en fyrvägs korsning med majstångsplats mitt i byklungan. Kring majstångsplatsen finns ett antal äldre gårdar med kvarvarande äldre bostadshus och ekonomibyggnader i timmer. En stor del av de övriga byggnaderna i norra Hjulbäck är tillkomna från och med 1800-talets slut och under 1900-talet. Det finns exempelvis flera faluröda komplementvillor med mansardtak, sannolikt tillkomna under 1920-talet. Det är även vanligt med stora sammanhållna längor med ekonomibyggnader, tidstypiska för det sena 1800-talet och 1900-talets första hälft. De flesta av dessa ekonomibyggnader har långsmal form, sadeltak med tvåkupigt taktegel, spröjsade tvåluftsfönster där fönster förekommer, svartmålade eller faluröda trädörrar, enkel rödfärgad liggpanel och även rödmålade detaljer så som vindskivor och knutbrädor. Finns vitmålade detaljer rör det sig främst om fönsteromfattningar. Det finns även en nämnvärd kringbyggd nationalromantisk gård med många välbevarade detaljer. Nära majstångsplatsen finns också en välbevarad gård med en stor korsplansbyggnad från 1800-talets slut. De flesta byggnaderna är av trä med rödfärgad eller naturligt grånad fasad. Sydöst om byklungan, vid Hjulbäcken, finns en bevarad svarvstuga med dammanordning och ett par härbren. Där finns även en bystuga uppförd kring 1900-talets mitt.

Södra Hjulbäck

Den södra byklungan är belägen i skogsbrynet mellan odlingslandskapet vid Österviken och Lissberg. Byklungan är mindre och glesare än norra Hjulbäck. Mellan gårdarna, som i huvudsak grupperar sig kring en genomlöpande sling-

Kringbyggd gård med stort korsplanshus i norra byklungan. Byggnadstypen är typisk för det sena 1800-talet. I bakgrunden, mellan husen, syns en äldre enkelstuga vid majstångsplatsen. Hjulbäck 69:3.

Krismansgården, en välbevarad nationalromantisk gård med många fina detaljer i norra byklungan. Husen har ålderdomliga detaljer så som nävertak med klövtäckning och blyspröjsade fönster. Gården tillkom dock sannolikt i sitt nuvarande utseende kring sekelskiftet år 1900. Hjulbäck 139:1.

Hus med brutet sadeltak (mansardtak) i norra byklungan. Taktypen förekommer på bostadshus vid flera gårdar i norra byklungan. Hjulbäck 71:1.

Svarstugan och härbren vid Hjulbäcksåån. I bakgrunden det öppna odlingslandskapet vid Österviken. Björken 200:1.

Kringbyggd gård med sidokammarstuga till vänster, bagarstuga till höger och portluder i bakgrunden. På gården finns även ett korsplanshus. Hjulbäck 94:2.

rande bygata, finns småbruten odlingsmark och delvis slutna skogspartier. De flesta gårdarna i bynklungan är utglesade på en eller flera sidor av gårdstunet, ett karaktärsdrag som är typiskt för det sena 1800-talet. Det finns inte särskilt många kvarvarande äldre ekonomibyggnader – dessa funktioner är snarare, på samma sätt som i norra Hjulbäck samlade till enstaka större längor. Många bostadshus är korsplanshus uppförda under det sena 1800-talet och 1900-talets första hälft. Det finns även enstaka äldre enkelstugor och sidokammarstugor. De flesta byggnaderna är av trä med rödfärgad eller naturligt grånad fasad.

Förtätningar och komplementbebyggelse

Området mellan de två ovannämnda byklungorna innefattar komplementbebyggelse från 1900-talet, med enstaka inslag i form av korsplanshus från det sena 1800-talet. Här finns enklare faluröda komplementvillor med sadeltak från 1900-talets första hälft, enstaka nationalromantiska sommarnöjen och flera timmervillor från tiden kring 1900-talets mitt. Det finns även många faluröda enplansvillor uppförda från och med 1980-talet och framåt. Liknande förtätningar finns även längs vägen mot Mon, samt som tidigare nämnt mittemellan den norra byklungan och Österviken.

Sommarnöjen längs Östervikens strand

Söder om Hjulbäck, längs Östervikens strand, finns ett fåtal nationalromantiska sommarnöjen och flera modernistiska timmerhus. Bland annat finns en enkelstuga som är ombyggd till en ateljé eller motsvarande. Byggnaden har förlängts mot öster med ett stort glasparti, och har kronskorsten. På samma tomt finns också ett större nationalromantiskt hus med svart timmerpanel, gröna detaljer och kronskorstenar. De modernistiska timmerhusen innefattar både större villor och mindre sportstugor. Gemensamt är att de är byggda i knuttimmer, men i en stil som är tidstypisk för 1950- och 1960-talen.

Kringbyggd gård med äldre korsplanshus och enkelstuga i södra byklungan. Hjulbäck 54:I.

Nationalromantiskt hus och ombyggt portlider/loftbod till vänster i bilden. Fritidsbusbebyggelse från tidigt 1900-tal vid Östervikens strand. Fornby 166:I.

Modernistisk timmervilla söder om byn, vid Östervikens strand. Närmast i bilden syns ett garage, villan i bakgrunden. Den karaktäristiska stockportalen är vanligt förekommande i anslutning till liknande villor. Fornby 147:I.

VÄRDEN

KLUNGBYKARAKTÄR HÖJDLÄGE ODLINGSLANDSKAPET

Den norra byklungan i Hjulbäck präglas av klungbykaraktär med tätt placerade gårdar, många rödfärgade byggnader och slingrande bygator som sammanstrålar i ett bytorg med majstångsplats. Dessa karaktärsdrag är värdefulla eftersom de är miljöskapande och typiska för Leksand och Övre Dalarna. Byklungans koncentrerade läge på en höjd som omges av öppna och småbrutna odlingslandskap är också en värdefull beståndsdel i byns karaktär. Att det syns att gårdarna koncentrerats till torra och höga platser i landskapet öppnar för en förståelse för odlingsmarkens betydelser i äldre tider. I den södra byklungan är det öppna odlingslandskapet mellan Hjulbäcksvägen och Österviken en viktig beståndsdel i landskapsbilden, och därför värdefullt. Den äldre bebyggelsens är koncentrerad till lägen i skogsbrynet vid Lissbergs fot. Förhållandet mellan det öppna odlingslandskapet och gårdarnas mer slutna läge är ett annat värdefullt karaktärsdrag som är visat hur byn vuxit fram i samspel med odlingsmarken och i förhållande till dess betydelser.

LÅG TÄT OCH FALURÖD BEBYGGELSE, SADELTAK MED TEGELTÄCKNING VITA DETALJER

Även om de äldre husen i Leksand är unika och i sina detaljer bär många olikheter som gör varje gård speciell, finns flera gemensamma nämnare som starkt påverkar bebyggelsens karaktär. Ofta framträder bebyggelsen som ett gytter av tätt placerade röda hus med likartad storlek och form. Det är denna karaktär som kanske starkast kännetecknar byarna, och de aspekter av bebyggelsen som bidrar till denna karaktär är därför särskilt värdefulla. Nästan alla hus i de äldre byklungorna är låga - sällan högre än två hela våningar. Många byggnader har dessutom en långsmal form eller bildar tillsammans långsmala längor som ingår i olika kringbyggda former. De flesta byggnaderna har också sadeltak med tegeltäckning. Att de flesta husen är färgade med falu rödfärg eller omålade i trä är också mycket viktigt för byarnas generella karaktär. Den faluröda färgen har dessutom historisk betydelse, då den präglat byarna i Övre Dalarna och Leksand sedan åtminstone 1800-talets senare hälft. Beträffande vita detaljer i form av exempelvis fönster, fönsterfoder, vindskivor och knutbrädor är detta värdefullt där det förekommer, eftersom även detta är en påtaglig beståndsdel i byns karaktär.

KRINGBYGGDA GÅRDAR UTGLESADA GÅRDAR STORA JORDBRUKSBYGGNADER

I både norra och södra Hjulbäck finns gårdar som är kringbyggda längs två, tre eller fyra sidor, vilket är värdefullt eftersom den kringbyggda karaktären är typisk för Leksand och Övre Dalarna. Gårdar som är kringbyggda bidrar dessutom till byarnas slutna och tätt bebyggda karaktär, som är miljöskapande och trivsamt. De flesta gårdarna i byn var sannolikt helt kringbyggda fram tills 1800-talets slut. Därefter har många gårdar utglesats på en eller flera sidor, ofta genom att äldre timrade ekonomibygnader avlägsnats eller ersatts av större ladugårdskomplex med tegeldel. Så som gårdarna ser ut idag återspeglar de därför även hur industrialismen, nya jordbruksrön och förändrade sociala mönster påverkade byarna och gårdarna från och med 1800-talets slut. Berättelser om dessa förändringar kan förklara varför byarna ser ut som de gör idag.

Gård från tidigt 1900-tal med kringbyggd karaktär i norra byklungan. Så som den mesta andra bebyggelsen i norra byklungan är den enhetligt faluröd. Hjulbäck 82:1.

Mycket ålderdomlig enkelstuga sammanbyggd med portlider och långsideshärbre. Miljön är i sin helhet mycket värdefull eftersom den verkar närmast orörd sedan 1800-talet. Hjulbäck 58:1.

Husen står tätt placerade och bildar kringbyggdhet. Korsplanshuset i bildens mitt är placerat på gård som är kringbyggd på tre sidor. Hjulbäck 69:3.

och detaljer och strukturer som återspeglar detta är därför värdefulla. Särskilt värdefulla är de gårdar som finns på fastigheterna Hjulbäck 94:2, Hjulbäck 139:1, Hjulbäck 81:2, Hjulbäck 82:1 och Hjulbäck 69:3. Den sistnämnda gården är nästan helt kringbyggd med välbevarade timmerbyggnader och ett synnerligen ståtligt korsplanshus med många vackra detaljer.

VÄLBEVARADE ÄLDRE BOSTADSHUS
PARSTUGOR OCH ENKELSTUGOR
SIDOKAMMARSTUGOR

På vissa gårdar i byarna finns välbevarade äldre bostadshus och ekonomibygnader i timmer. Dessa byggnader värdefulla eftersom de kan bidra med berättelser om livet i det äldre bondesamhället. De äldre husen är dessutom en viktig beståndsdel i vad som gör byarna till speciella och trivsamma livsmiljöer. Här syns det att människor levt under mycket lång tid. Husen är dessutom byggda i en lokal tradition som utvecklats och använts under flera hundra år, fram tills industrialismens intåg, mot 1800-talets slut och kring sekelskiftet år 1900.

BRUTNA SADELTAK OCH
1920-TALSVILLOR

I den norra byklungan finns en utmärkande mängd bostadshus som har brutet sadeltak (mansardtak). Byggnaderna uppfördes sannolikt i början av 1900-talet, möjligen under 1920-talet, då mansardtak var särskilt populära. Även om byggnaderna i övrigt inte utmärker sig beträffande detaljutformning eller fasadmateriell är takformen ett tydligt lokalt karaktärsdrag som är värdefullt.

NATIONALROMANTIK
KRISMANSGÅRDEN

I den norra byklungan, på fastigheten Hjulbäck 139:1, finns Krismansgården - en utmärkande kringbyggd gård i nationalromantisk stil, möjligen uppförd, ombyggd eller ditflyttad som ett konstnärshem eller motsvarande i början av 1900-talet. Det fyrkantiga och helt kringbyggda gårdstunets norra sida upptas av en röd timrad enkelstuga. Övriga sidor upptas av låga, naturligt grånade timmerhus med stiltypiskt nationalromantiska detaljer så som enkla kronskorstenar, nävertak med klovtäckning, blyspröjsade små fönster och skyltkonst i smidesjärn. Gården är i sin helhet värdefull - den är mycket karaktäristisk och tidstypiskt för det tidiga 1900-talet och nationalromantikens byggnadskonst, som var vanligt i vissa delar av Leksand under denna period.

SOMMARNÖJEN OCH TURISM

Längs Östervikens strand, söder om Hjulbäck, finns ett fåtal sommarnöjen som sannolikt uppfördes i början av 1900-talet. Dessa byggnader är värdefulla eftersom de kan berätta om den historiskt mycket viktiga turismen i Leksand kring sekelskiftet år 1900, och hur det äldre bondesamhällets olika miljöer och byggnadstyper ianspråktogs och omgestaltades för sommargäster. Särskilt värdefulla är de byggnader som finns på fastigheten Fornby 166:1, ett större nationalromantiskt hus och en källarstuga med lider som sammanlänkats med en loftbod.

MODERNISTISKA TIMMERHUS

Söder om byn finns också några välbevarade modernistiska timmervillor och sportstugor. Ett särskilt välbevarat exempel på fastigheten Fornby 147:1. Byggnaderna är värdefulla eftersom de är karaktäristiska för Leksand, och utgör ett exempel på hur 1900-talets byggnadskonst kunde anpassas till de äldre

Välbevarad äldre enkelstuga i norra byklungan. Hjulbäck 169:I.

Svarvstuga med vattenkonst, en mycket värdefull byggnad med anknytning till en viktig bisyssla i Hjulbäcks historia, och platsnamnet Hjulbäck. Björken 200:I.

Sidokammarstuga insprängd mellan nyare villabebyggelse mellan byklungorna. Hjulbäck 131:I.

SVARVSTUGA VID HJULBÄCK-
EN
BYNS NAMN

bymiljöerna genom exempelvis färgsättning och materialval. Flera av byggnaderna har kvalitativa detaljer som exempelvis blyspröjsade fönster med antikglas entréer med trappsteg i älvdalssandsten, vilket förstärker den positiva helhetsupplevelsen av husen.

Vid hjulbäcken finns en äldre svarvstuga med vattenkonst och två härbren som tillsammans bildar en mycket värdefull miljö med äldre timmerbyggnader. I Hjulbäck förekom från och med 1600-talet en rik svarvverksamhet och finsnickeri var en viktig bisyssla i hela fjärdingen, sedermera Siljansnäs socken. Storskifteskartan från 1826 visar att det vid tidpunkten fanns minst sju svarvstugor vid bäcken. Vattenhjulen som drev svarvarna har gett namn till både byn och bäcken.

Var varsam med

- Befintliga platsnamn.
- Klungbykaraktären i norra delen av byn, med tätt placerade gårdar i höjdläge och slingrande bygator som möts vid majstångsplatsen.
- Det öppna odlingslandskapet som omger den norra byklungan, särskilt kvarvarande öppna avsnitt mellan byklungan och Österviken.
- Kvarvarande öppna odlingslandskap mellan den södra byklungan och Österviken.
- Byggnader som bidrar till kringbyggda gårdstun. Oavsett ålder bör sådana byggnader inte rivas eller flyttas. Byggnader som är placerade med fasader mot en bygata bör hanteras särskilt varsamt, eftersom sådana byggnader påverkar hela byns karaktär.
- Samtliga knuttimrade ekonomibygnader och verkshus uppförda innan 1930. Äldre knuttimrade ekonomibygnader är en omistlig beståndsdel i byarnas karaktär och bör inte flyttas, rivas eller väsentligen förändras. Särskilt intressant är den svarvstuga och de härbren som finns vid Hjulbäcken.
- Välbevarade enkelstugor, sidokammarstugor, parstugor och korsplanshus. Några särskilt nämnvärda exempel är en mycket ålderdomlig och välbevarad enkelstuga som är sammanbyggd med långsideshärbre och lider på fastigheten Hjulbäck 58:1, en välbevarad enkelstuga på Hjulbäck 169:1, en sidokammarstuga på Hjulbäck 131:1, korsplanshuset på Hjulbäck 69:3 och en välbevarad enkelstuga samt ett välbevarat korsplanshus på okänd fastighetsbeteckning i den södra byklungan. Värdebärande egenskaper är byggnadernas långsmala eller rektangulära form med sadeltak, befintlig färgsättning – omålad eller rödfärgad, ibland med vita detaljer, blottade

timmerstommar, befintliga träpaneler, befintlig fönstersättning med befintliga träfönster samt enkla vitmålade fönsterfoder, profilerade fönsteröverstycken där de förekommer, dekorativa gavelfönster där de förekommer, befintliga dörrar och farstukvistar, lövsågade eller profilsågade detaljer på farstukvistar där de förekommer, dekorerade taksparrar där de förekommer, befintliga en- och tvåkupiga tegeltak och tegelskorstenar, grundmurar med synlig natursten.

- Krismansgården, den nationalromantiska kringbyggda gården på fastigheten 139:1 med tillhörande rött härbre öster om gårdstunet. Värdebärande egenskaper är att gården är helt kringbyggd, blottade och ofärgade timmerfasader, befintliga enkla kronskorstenar i tegel, sadeltak med täckning av nävertak med klovtäckning, befintliga blyspröjsade träfönster med omfattningar, gårdesgården som löper kring tomten med tillhörande stockportal, befintliga dörrar och portar samt smidesdetaljer så som skyltar. På den röda enkelstugan i norr, den blottade rödfärgade timmerstommen, sadeltak med enkupigt taktegel och befintlig enkel kronskorsten i tegel, profilerade vindskivor, befintliga spetsvinkliga stuprör i koppar och befintliga spröjsade tvåluftsfönster i trä.
- Det större nationalromantiska huset på fastigheten Fornby 166:1 samt en källarstuga med lider som sammanbyggs med en loftbod på samma fastighet. Värdebärande detaljer på det stora huset är byggnadens sadeltak med tvåkupigt taktegel, kronskorstenar i tegel, svartmålad timmerpanel/stomme, befintliga grönmålade spröjsade träfönster med röda foder, befintlig farstukvist och dörr, belysningsarmaturer och takfotsdekorationer. Värdebärande egenskaper på källarstugan med loftbod är byggnadens form, blottlagda rödfärgade timmerstomme, den inbyggda trappuppgången med röd locklistpanel, befintliga spröjsade träfönster befintliga dörrar, befintliga spröjsade träfönster och fönsteröverstycken, kronskorsten i tegel och vita enkla vindskivor.
- De modernistiska timmerhusen längs Östervikens strand, söder om Hjulbäck. Värdebärande egenskaper är byggnadernas form, sadeltak med tegeltäckning, blottade timmerstommar som är mörkbruna, oljade eller ofärgade, ursprungliga trädörrar i ofärgat, oljat eller brunbetsat trä, befintliga farstukvistar med profilsågade detaljer, trappsteg i älvdalssandsten, vindskivor med profilsågade detaljer, tvåluftsfönster utan spröjs och bågar målade i en annan kulör än karmen, perspektivfönster med träbåge, blyspröjsade träfönster med antikglas, vitpustade fyrkantiga och lätt koniskt formade skorstenar, gårdesgårdar med stockportaler, belysningsarmaturer, betongplattor eller älvdalssandsten som markplattor.

- Brutna sadeltak (mansardtak) på de byggnader där de förekommer.
- Den sammanhållna byggnadshöjden om högst två hela våningar.
- Att byggnaderna har en långsmal form, eller bildar långsmala enheter som tillsammans bildar kringbyggdhet.
- Att byarna är tätt bebyggda, och att husen står tätt intill varandra.
- Tegel som takmaterial, i synnerhet befintliga enkupiga och tvåkupiga tegeltak.
- Den enhetligt förekommande ofärgade eller faluröda färgen. Avstå från att rödmåla naturligt grånade timmerhus. Dessa byggnader har en egen karaktär som i sig är värdefull, och som samspelar väl med sin omgivning även utan rödfärg.
- Vitmålade detaljer så som fönster, fönsterfoder, fönsteröverstycken, knutbrädor och vindskivor där de redan förekommer. Undvik att måla andra detaljer än fönster och fönsterfoder vita på ekonomibygnader, eftersom detta ej förekommit i någon större utsträckning historiskt.

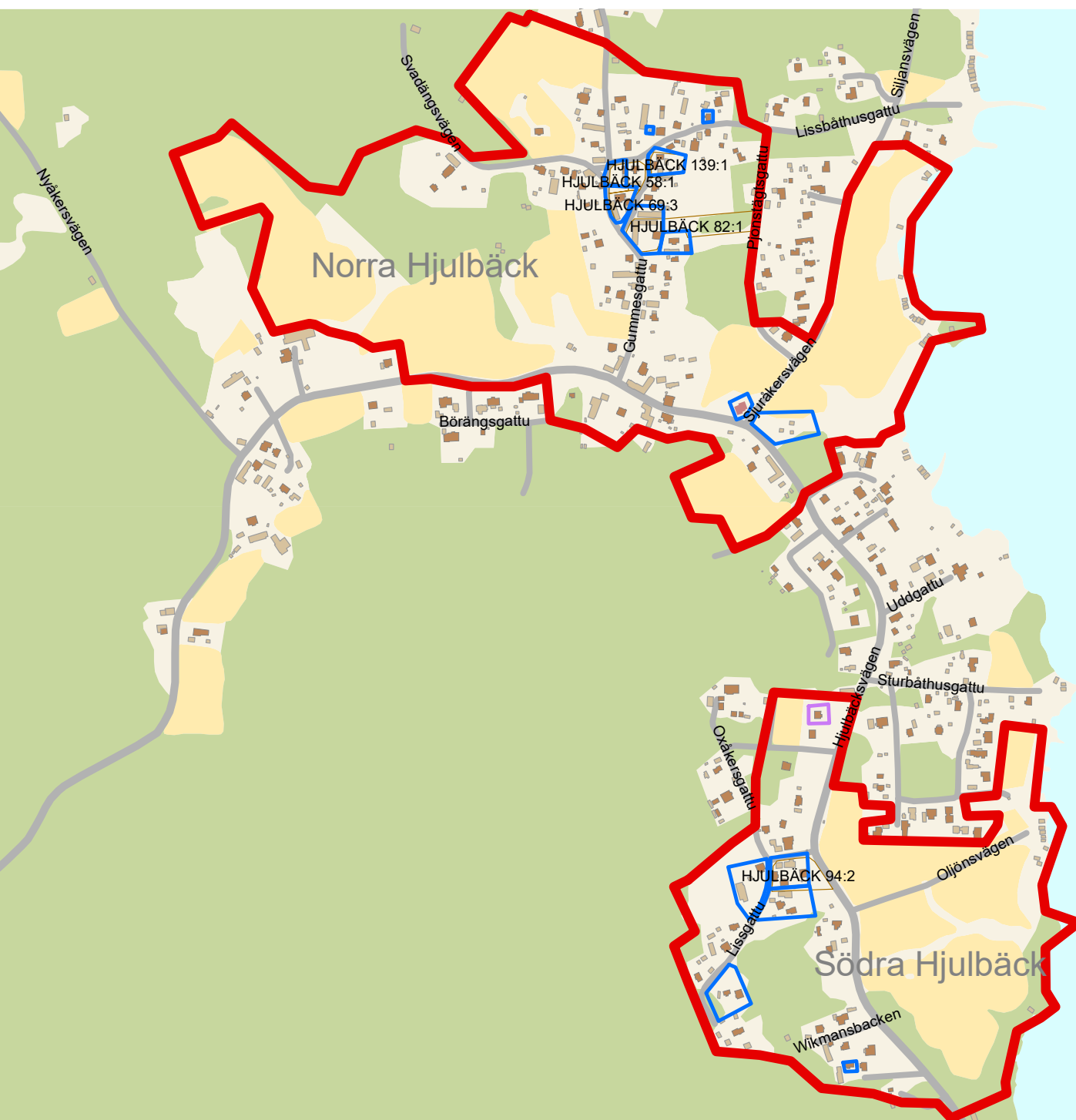

Den norra byklungan ligger på en höjd i odlingslandskapet. Vy från öster, där delar av den äldre odlingsmarken nyligen ianspråktagits för villabebyggelse.

Den nationalromantiska Krismansgården är typisk för sin egen tid och håller mycket hög utformningsmässig kvalitet. Gården kan även berätta om timmerhuskulturen under 1900-talet och är därför särskilt värdefull. Hjulbäck 139:1.

Värdekartan redovisar en klassificering av miljöer och bebyggelse enligt följande: **Röda områden** markerar större landskapsavsnitt och bebyggelseområden med kulturvärden eller mycket höga kulturvärden. Värdebärande egenskaper inom dessa områden kan exempelvis vara byggnaders färgsättning, skala och form, sammanhållen byggnadshöjd eller jordbrukslandskapets öppna och hävdade karaktär.

Lila områden markerar gårdar, byggnader, odlings- eller betesmark och bebyggelseområden som bedöms ha kulturvärden.

Blå områden markerar gårdar, byggnader, odlings- eller betesmark och bebyggelseområden som bedöms ha särskilt kulturvärde.

Vad är ett kulturmiljöprogram?

Ett kulturmiljöprogram är ett kunskapsunderlag framtaget för att tydliggöra kulturmiljöns egenskaper och karaktäristik, utan att dessa vägts mot andra intressen. När kommunen fattar beslut i detaljplaner och bygglov ska en avvägning göras mellan olika allmänna intressen, exempelvis kulturmiljöer eller naturvård, och enskilda intressen, som behovet av en större bostad eller en grannes önskan om utsikt. Det här beskrivs i Plan- och bygglagens (2010:900) andra kapitel. Genom att i förväg ta ställning till vilka områden som har särskilda värden och vad det är som gör området värdefullt förenklas kulturmiljöfrågan i den dagliga handläggningen, men beslutet om vad som är lämpligt att göra på en viss byggnad eller i ett visst område sker i det enskilda plan- eller bygglovärendet.

Ett kulturmiljöprogram kan innehålla beskrivningar av de kulturhistoriska värden som finns hos en byggnad eller en plats. Ett kulturmiljöprogram kan också beskriva miljöns historia, utveckling, nyttjande genom tiden och vilka delar och karaktärsdrag som finns kvar i området idag.

Avsikten är inte att kulturmiljöprogrammet ska vara en ”våt filt” över bebyggelsen, utan snarare att det ska vara ett verktyg för hur kommunen och fastighetsägare ska kunna använda, utveckla och tillvarata kulturmiljön för att skapa en attraktiv kommun och livsmiljö.

Kulturvärden

En kulturmiljö är sammansatt av en mängd egenskaper. En egenskap kan exempelvis vara en byggnads material, byggnadshöjd, fönstersättning, färg eller namn.

En egenskap är aldrig automatiskt värdefull. Ett värde tillskrivs alltid en miljö av olika människor i vår samtid. Personer med olika kompetenser och intressen tillskriver miljöer olika typer av värden. En byggnadsantikvarie kan bedöma att en miljö är särskilt värdefull eftersom den kan utgöra ett slags fysiskt källmaterial som berättar om det förflutna. Samhället kan använda sådana miljöer för att förmedla och konkretisera berättelser om vår historia och på så vis ge människor bättre möjligheter att förstå sin samtid. En arkitekt kan bedöma att en miljö är särskilt värdefull eftersom dess olika arkitektoniska parametrar skapar en vacker och trivsamt livsmiljö. En person kan också bedöma att en plats är värdefull eftersom hen har många minnen kopplade till den.

Det är väldigt viktigt att tydliggöra varför en egenskap tillskrivits ett värde och av vem. Då blir det möjligt att senare följa upp på väderingen och förstå varför den är gjord.

Vad och hur har vi bedömt?

I detta kulturmiljöprogram bedöms kulturhistoriska och estetiska värden, samt delvis även sociala värden. Begreppen förklaras i sitt sammanhang nedan. Alla värderingar är skrivna och utförda av byggnadsantikvarier vid Dalarnas museum. Begreppet kulturvärde används för att beskriva den sammantagna bedömningen mellan dessa tre värdeaspekter.

Kulturarhistoriska värden

Miljöer, platser och byggnader med kulturarhistoriska värden bär på berättelser om det förflutna som av olika anledningar bedöms vara viktiga för vår samtid – eller att bevara för framtiden. I arbetet med Leksands kulturmiljöunderlag har berättelserna om det äldre bondesamhället, timmerhuskulturen, turismen i Leksand och industrisamhället bedömts som särskilt viktiga. De värderingar som finns listade i rapporterna och på hemsidan utgår ifrån bedömningar om hur olika platser, miljöer eller byggnader återspeglar olika aspekter av dessa berättelser. På platser där andra intressanta berättelser tydligt framträder har även dessa medtagits i bedömningen av byns olika värden. Det kan exempelvis beröra anknytningar till välkända historiska personer eller lokala traditioner som är särskilt viktiga för en specifik by. I Leksands-Noret återspeglas delvis andra berättelser än i byarna, varför bedömningsgrunderna där skiljer sig från byarna. Miljöer och byggnader som inte förändrats nämnvärt under de senaste 40-50 åren värderats generellt högt i detta kulturmiljöprogram. Detta beror på att ovannämnda berättelser mer tydligt kan utläsas ur de miljöer som inte nämnvärt förändrats under senare tid.

Bystugu med välbevarad karaktär från tiden kring 1900-talets mitt. I Leksand förekommer en mångfald av 1900-talsbyggnader som på olika vis anpassats till byarnas enhetliga faluröda karaktär. Byggnaden återspeglar hur man vid nybyggnad har förhållit sig till landskapet och byarnas karaktär under den moderna epoken 1930-1980, och bedöms därför ha kulturvärden.

Estetiska värden

Miljöer, platser och byggnader med estetiska värden bedöms ha stora utseendemässiga och upplevelsemässiga kvaliteter idag. Det kan röra sig om byggnader som är uppförda med stor hantverksmässig skicklighet och högkvalitativa material, landskapsrum där bebyggelsen och landskapet tillsammans bildar trivsamhet eller miljöer som är synbart gamla och bär många spår av tidens tand. Bedömningen av estetiska värden har utförts av Dalarnas museums byggnadsantikvarier och har i första hand gått ut på att fånga upp och värdesätta landskapets och byarnas unika karaktär beträffande färgsättning, volymer, former och placering i landskapet. Landskapets karaktär berättar oftast en viktig berättelse och har därför kulturhistoriska likväl som estetiska värden. Den värderingstext som i rapporter och bykaraktäriseringar benämns Låg, tät, faluröd eller ofärgad bebyggelse är den enda som helt och hållet utgått ifrån en estetisk bedömning av byarna.

Sociala värden

Miljöer, platser och byggnader som väcker känslor och är betydelsefulla för grupper eller enskilda personer har sociala värden. I detta kulturmiljöprogram har sociala värden endast undersökts översiktligt genom ett inledande församråd där allmänheten fått möjligheten att lämna in förslag till miljöer att ta med i kulturmiljöprogrammet. Vi har i största möjliga mån bejakat dessa förslag i inventeringsarbetet, och tagit med miljöer som framträtt i församrådet när vi besökt aktuella byar och platser i inventeringsarbetet.

Biologiskt kulturarv

Enkelt uttryckt är biologiskt kulturarv natur som berättar om kultur. Allt från enskilda träd till hela landskap kan berätta historien om den mänskliga närvaron. Eftersom berättelserna förmedlas av något levande ligger det i sakens natur att det biologiska kulturarvet befinner sig i ständig förändring- det kan vara kortlivat men kan också fortleva i århundraden.

Biologiskt kulturarv är resultatet av människans möte med det levande i naturen. Genom att förstå detta möte kan vi förklara det vi ser i landskapet och visa vad som behövs för att ta vara på olika värden i landskapet.

Det biologiska kulturarvet kan handla om enskilda träd och buskar som formats av människan, som träd som planterats i en allé eller hamlats för att lövet ska kunna användas som foder till djuren. Det kan även vara större landskap, som fåbodvallen med hackslog, med den omgivande skogen som brukats för bete och där vallkullorna gjort ristningar i träden där de rastat. Det kan även vara det brukade landskapet runt och inne i byn, med ängs- och åkermarker.

Fastighetsbeteckningar och GDPR

I kulturmiljöprogrammet anges fastighetsbeteckningar för att visa på var det finns värden, i exempelvis en miljö eller byggnad. Fastighetsbeteckningar kan anses vara personuppgifter.

För att behandla personuppgifter i kommunens verksamhet måste dataskyddsförordningen (GDPR) följas vilket betyder att det ska finnas stöd i en av de rättsliga grunder som återfinns i GDPR. För att använda fastighetsbeteckningar i kulturmiljöprogrammet hänvisas till GDPR:s artikel 6.1.e, att behandlingen är nödvändig för att utföra en uppgift av allmänt intresse eller som ett led i kommunens myndighetsutövning. Uppgifter av allmänt intresse enligt artikel 6.1.e. ska exempelvis ha stöd i lag eller annan förordning. Obligatoriska uppgifter som ålagts kommuner att utföra, exempelvis bygglovgivning, översiktsplanering och detaljplanering enligt plan- och bygglagen, är av allmänt intresse. För att kunna ta väl avvägda beslut i bygglov och detaljplanering men även för att allmänheten ska kunna följa plan- och bygglagen även i de fall det inte krävs myndighetsutövning (exempelvis bygglov), behövs bra kunskapsunderlag kring kulturmiljöns värden och var de återfinns, geografiskt. Relevanta lagrum återfinns i plan- och bygglagen:

- 2 kap 3 § om att planläggning ska göras med hänsyn till de kulturhistoriska värdena,
- 2 kap 6 § om att planläggning, bygglovgivning och även vid åtgärder som inte kräver lov, ska bebyggelse och byggnadsverk utformas och placeras på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till bl.a. kulturvärdena på platsen,
- 4 kap 16 § om reglering av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i detaljplan,
- 8 kap 13 § om förbud mot förvanskning av en byggnad som är särskilt värdefull,
- 8 kap 14 § om att underhåll ska göras varsamt så att byggnadsverkets kulturhistoriska värde bevaras och
- 8 kap 17 § om att ändring och flyttning av byggnad ska göras varsamt så att dess kulturhistoriska värden tas tillvara.

För att enkelt och exakt ange läge är det mest lämpligt att använda fastighetsbeteckningar, som sällan ändras och när de ändras så kan deras historiska utsträckning spåras i Lantmäteriets förrättningsakt.

LEKSANDS
KOMMUN

LÄNSSTYRELSEN
DALARNAS LÄN

 Dalarnas
museum